

Yeniden Düşünmek: Lenincilik mi, Wilsonculuk mu?

Nihat Savur

"Moskova, anti-emperyalizmi savunduğu için sadece Detroit ya da Manchester'dan daha cazip bir model oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda hem özel sermayeden, hem de özel ve kara yönelik geniş bir endüstri kuruluşundan yoksun olan ülkeler için uygun bir model olarak görülüyordu."

Giriş

Ulusal bağımsızlık ve kalkınma...Binyıl eşiğinde insanlığın son yüzyılını bu kavram çiftiyle yeniden düşünmek mümkün mü? Mümkün ve gereklidir. Gregoryen takvimindeki milada denk bir milad yaratmak için değil, fakat teorinin, bir zor aracı olarak inşası sürecinde tarihte tekrar tekrar sınanması için faydalıdır. Yüzyılın bu son onyılının, bu onyılın da son deminin, yeniden düşünmek için özellikle uygun olduğunu iddia edeceğim:

Bir; on yıl önce "reel sosyalizm" vardı, ve gerçek bir güç olduğu için, 1917'den sonraki tarihi yeniden, kendini merkeze koyarak yazması sözkonusuydu. Bir yetmiş yıl

---

¹ Eric J. Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl:1914-1991 / Aşırılıklar Çağı**, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul 1996, Sarmal Yay., s.435

boyunca 1917, yüzyılın en önemli dönemeci olarak kaldı. Erken itirazlar, güç olamayarak tarihin dışına düştü, ancak Troçkizm örneğinde eğilim olarak varlığını sürdürdü. *Reel sosyalizm* cephesinde ise diğer hiçbir alternatif güç, söz gelimi Çin veya Arnavutluk, tarihi yeniden yazma ehliyetine sahip olamadı; en fazla 'revizyonizm' katkısından söz edilebilir.

Sonra...

Sonra, işin rengi değişti. Muhafazakarlığın, '80'lerde başlayan büyük taarruzu, yalnızca ABD ve müttefiklerinin bayrağını dünyanın tepesine dikmekle kalmadı, "reel sosyalist" tarih yazımını da çöken "sosyalist blok"la birlikte tarihin derinliklerine yolladı. 1989'da SSCB'yi emin adımlarla sınıfsız topluma yürüyen bir proletarya diktatörlüğü olarak tanımlayan bir sosyal bilimcinin prestijli bir tarihçi, düşünür vs. olarak kaç günlük ömrü olabilirdi?

Wallerstein'a göre 1989 (veya Hobsbawm'a göre 1991) dönemecinin ardından gelen neydi; liberalizmin mutlak zaferi mi, yoksa bir fetret devri mi? Emperyalizm daha temkinli bir dil kullandı aslına bakılırsa: Yeni Dünya Düzeni. Yani tarihe bir çentik atmak anlamında *yeni*, ölçek olarak *küresel*, ve içeriği belirsiz bir "düzen".² İkiyüz yılı yeniden değerlendirebilmek için bu dönemecin zamansal olarak ilerisinde durmak zorunludur.

İki; 1989 –veya 1991– dönemecini yaşamayı beklemek yeterli değildir, çünkü ardından gelenin sözlük anlamıyla bir düzen olmadığını, basitçe iki kutuplu dünya düzeninin tek kutuplu hale gelmediğini, bu haliyle "fetret devri" yaşandığını tespit edebilmek için zamanın biraz daha ilerlemesi gerekiyordu. "Yeni Dünya Düzensizliği" esprisi ise açıklayıcı olmaktan uzaktır. Yoksa, zaten ABD'nin Yeni Düzen açılımının Körfez krizine denk düşmesi bile tek başı-

² YDD'ye karşı duranlar neye karşı durmuş oluyordu? Neoliberalizme mi? Tartışma götürür: "Reagan ve Bush ABD'deki siyasi eleştirilerinde liberalizme ateş püskürürken, Avrupa'daki yazılarda oldukça sık biçimde 'neoliberal' olarak anılmaktaydılar." (Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Çev.: Erol Öz, İstanbul 1998, Metis Yay., s. 94) Wallerstein'a göre ipi muhafazakarlar göğüsledi: "Küstahça bir biçimde kendinden emin olan liberal ideologların vakti geçti. Muhafazakarlar 150 yıllık bir kendini küçümsemeden sonra, dindarlık ve mistisizmle maskelenmiş bir çıkarıcılığı ideolojik bir ikame aracı olarak ortaya koymak üzere tekrar ortaya çıktılar." (a.g.e., s. 15)

na, giderek boyutlanacak küresel anarşinin ipuçlarını taşır. Erken değerlendirmeler, "gerçek" işçi devrimlerinin yolunun açıldığına, veya tarihin sonunun geldiğine dair cahil abartmaları, gerçeğin dişlileri arasında öğütülüp tükendi.

*****

Önemli bir sorudur; gerçekten dönemeci muzaffer komutanlar olarak gururlu ve geleceğe dönük bir şekilde ABD ve destekçileri mi aldı? Bazı zaferlerin bedeli "keşke kazanmasaydık" dedirtebilecek kadar ağır olabiliyor. 1989'da statüko bozuldu. Eğer SSCB ve ABD, Orhan Gökdemir'in dediği gibi³ "sembiyotik" yani ortakyaşar ise, statüko her iki tarafın da aleyhine bozulmuştur. Yok eğer gerçekten 1917-1989 arasında iki kutuplu bir dönem yaşandıysa, emperyalist kamp kazanmıştır. Ardından yaşananlar ise hiç de ABD'nin tarihsel misyonuyla uyuşmuyordu. Barış ve istikrar dendi; olmadı. Dahası da var, barış ve istikrarın, dünya savaşları haricinde ilk kez bu derece uzağına düşüldü.

ABD'nin bu misyoner tutumuna dikkat etmek gerekiyor. İlginçtir, modern toplumun beşiği Avrupa, evrensel ilkelere bağlılığını ifade etmek ve kendine bu ilkelerin taşıyıcısı olma misyonunu yüklemek açısından çok daha temkinli ve mütevazı olagelmıştır. ABD ise, henüz küresel bir güç olmaktan uzak olduğu 19. Yüzyıldan başlayarak, belki de yakın tarihindeki önemli demokratik açılımların da rüzgarıyla kendi varlığına hep soyut, gösterişli anlamlar yüklemiştir. Bu ilkelerin, "vazife"lerin, yüzyılın başındaki bir Woodrow Wilson'da ifade edildiği şekliyle, George Bush tarafından ifade edilen şekli arasında çok fark olmaması şaşırtıcıdır. Langer, Wilson'un Washington Post Gazetesi ile 5 Kasım 1916'da yaptığı röportajdan şu sözlerini aktarıyor: "Demokrasi, kamuoyunun büyük gövdesi yerine küçük gruplar tarafından yönetilen ülkelerde, savaşlara sebebiyet veren kıskançlık, şüphencilik ve gizli entrikalara kaşı en etkili engeldir." Ve Wilson, ABD için koyduğu büyük hedefi, "Dünyayı demokrasi için güvenli bir yer haline getirmek" ("to make the world safe for democracy") olarak değerlendiriyor.⁴ Bu alın-

³ Orhan Gökdemir, "Süreklilik ve Kopuş: Marx, Lenin, Althusser", **Teori ve Politika**, S. 4, Güz 1996, s. 51; ve I. Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür**, Çev.: Mustafa Özel, İstanbul 1998, İz Yay., s. 21

⁴ William L. Langer, "Peace and the New World Order"; Arthur P. Dudden (Der.), **Woodrow Wilson and the World of Today**,

tının yer aldığı makalenin adının "Barış ve Yeni Dünya Düzeni" olması dikkat çekicidir. Bir başka yerdeki konuşmasında ise Wilson şöyle diyor: "Dünyanın geri kalanına vereceğimiz bir ders var" ("We have an object lesson to give to the rest of the world") ve sonra bu dersin ne olduğunu söylüyor: "Amerika'nın ideali dünyaya hizmettir" ("The idea of America is to serve humanity").⁵

George Bush ise 13 Nisan 1991 tarihinde Maxwell Hava Üssünde yaptığı konuşmada, Yeni Dünya Düzenini ABD'nin başarılarının yol açtığı sorumluluk olarak değerlendiriyor ve şöyle diyordu: "Bizi Amerikalı yapan, bir toprak parçasına ya da kan bağına olan bağlılığımız değildir. Bizi Amerikalı yapan, insanların her yerde özgür olması fikrine bağlılığımızdır."⁶

Bush bunu inanarak mı söylemiştir, yoksa bu sözler, stratejik dayanağını, ortakyaşarını yitirmiş olmanın belirsizliğinde bir klasik devlet adamı gevezeliği midir? Wallerstein, ABD'nin en aşağı 100 yıllık "resmi idealizmi"ni samimi buluyor: "ABD ulusal çıkarlarının hizmetindeki idealizmini yardımı çağırdı. Kendine ve kendi iyiliğine inandı. Adil ve doğru olduğunu düşündüğü bir tarzda dünyaya hizmet ve önderlik etmeye çalıştı."⁷ Her ne olursa olsun, ardından gelen, bir küresel sıkıyönetim halidir. ABD diğer ülkelere farklı olarak her iki dünya savaşından da güçlenerek çıktı. Devrim de öyle. Birinci savaş ilk işçi devletini ortaya çıkarmıştı, ikincisi ise bir sistem olarak *reel sosyalizmi* kurumsallaştırdı. Üçüncü büyük belirsizlik döneminde ABD "bir adım daha ileri" diyor, ancak şu konuda Gökdemir'e ve aslında esinlendiği Wallerstein'a hak vermemek mümkün değil: yüzyıla damgasını vuran ve küresel *integrity*'yi⁸ sağlayan ideolojik harç dağılmıştır.

Yeniden

Düşünmek mi, Düşünmemek mi?

Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek (Unthinking Social Science)* adlı çalışmasında, sosyal bilimler üzerindeki 19. Yüzyıl paradigmasının gölgesini kaldırmaya çalışıyor.

Philadelphia 1957, University of Pennsylvania Press, s. 67

⁵ Foster Rhea Dulles, *America's Rise to World Power*, 1955, p. 88.

⁶ Kızıl Bayrak Dergisi, Sayı 55, s. 21

⁷ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 171

⁸ integrity: güvenilirlik, bütünlük, tamlık.

Özellikle, yeniden düşünmek anlamına gelen *"rethinking"* kelimesini değil, "düşünmemek" ama radikal bir şekilde revize etmek, tamamen unutup, yeniden değerlendirmek anlamında düşünmemek olan *"unthinking"* fiilini tercih ediyor. Sözelimi, "gelişme" değil "zaman ve mekanda transformasyon" diyor. Son iki yüzyılın, veya daha kesin rakamlarla ifade edersek, 1789-1989 arasındaki iki yüzyılın sıklıkla kullanılan kavramlarına eleştirel bir bakışı, Türkçe çevirisindeki adıyla Sosyal Bilimleri Düşünmemek'te ve Liberalizmden Sonra adlı derlemede geliştiriyor.

*"Eğer modern tarihin kritik analizinin anahtar unsurlarına bakarak dünya ölçeğinde sınıfların kutuplaşması ve kapitalist dünya ekonomisinin merkezi ile periferisi arasındaki farkın büyümesini açıklamak istiyorsak, bu pek de devrimci olmayan 'devrimler çağı'nın tarihini yazmada kullandığımız kavramları yeniden düşünmek zorundayız."*⁹

Görüşlerinin tümüne katılmasak da, sözkonusu zaman aralığını yeniden düşünmek, veya daha çarpıcı ifadeyle düşünmemek için Wallerstein'in ortaya attığı fikirler iyi birer çıkış noktası olabilir. Nedir bu eleştirel bakışın köşe taşları? Biri, ilerleme fikrinin eleştirisidir. Teori ve Politika'nın geçtiğimiz sayısında bir yazıda bu konu ele alındı.¹⁰ Liberal ideolojiye ait bir kavramdır. Wallerstein'a göre, 200 yıllık dönemin merkezi ideolojisi olan liberalizm, ortodoks ve tutarlı bir ilerlemecilik savunurken, sosyalist ve muhafazakar ideolojiler, içerik olarak anlaştıkları "ilerlemecilik" in biçimi üzerinde çelişkiye düşmüşler, muhafazakarlık geleneksel değerlerle bağlaşıklığı çerçevesinde "mümkün olduğu kadar yavaş", sosyalizm ise "mümkün merteye hızlı" demiştir. Muhafazakarlık yüzünü pre-kapitalist değerlere, geçmişin korunmasına dönmüşken, sosyalizm "daha hızlı" şiarı uyarınca halk hareketlerini, devrimsel dönüşümleri zorluyordu. Sonuçta, ilerlemecilik üzerine oydaşma liberalizmi egemen kıldı. Muhalif pozisyonda duran sosyalist ve muhafazakar ideolojiler, ilerlemecilik fikri dolayısıyla –pratikte her ne kadar sıklıkla karşı karşıya geldilerse de– liberalizmin etrafında dolanmaktan kurtulamadılar. Muhafazakarlığın kapitalizmle çelişkisi yapısal olarak bir iç sorun niteliği taşıırken, radikal muhalif gözükken, liberalizme reddiye gibi gözükken sosyalist ideolojinin de liberalizmin kavramlarıyla düşünmesi

⁹ Immanuel Wallerstein, **Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms**, Polity Press: Cambridge, 1991, p. 50

¹⁰ Erhan Baltacı, "İlerlemecilik", **Teori ve Politika - 14**, Bahar 1999

ve davranması bir trajediye yol açmıştır. Esasen sosyalizmin Marksizmle yaşadığı sıçrama –ya da köktenci, bilimsel kopuş– geri dönüşlerle doluydu ve bu geri dönüşler, sosyalist ideolojiyi kesin bir biçimde liberalizmin varyantı durumuna düşürdü.

İlerleme, Kalkınma ve Teknik Politika

*"Bolşeviklerin mantıklı ve aslında inandırıcı siyasetleri bu ülkeyi mümkün olduğu kadar kısa sürede geri bir ekonomi ve toplumdaki ileri bir ekonomi ve topluma dönüştürmek olacaktı. Bunu yapmanın bilinen en iyi yolu, adı çıkmış, 'kapalı', cahil, boşinançlı kitlelerin kültürel geriliğine karşı tam cepheden gerçekleştirilecek bir saldırıyı, bir teknolojik modernleşme ve endüstriyel devrim atılımıyla birleştirmektir. Böylece Sovyet temelinde sosyalizm, geri ülkeleri ileri ülkelere dönüştürecek öncelikli program haline geldi."*¹¹

Wallerstein'ın yukarıda özetlemeye çalıştığım görüşleri –özellikle Hobsbawm'a ait bir periodizasyonun¹² ürünü olan daha dar bir zaman aralığında– 1914-1991 döneminin olgularıyla sınanarak değerlendirilmeye değerdir. Burjuvazinin ilk gençlik döneminde yükselttiği ve sonra düşürüp, toza toprağa buladığı "eşitlik ve özgürlük" bayrağını artık sosyalistlerin devraldığı anlayışı, liberalizme cepheden muhalefet yanılması içinde sosyalizmi liberalizmin yörüngesinde tutmuştur. Somut bir örnek olarak, Türkiye sosyalist hareketinin tarihi ve Kemalizmden kopamama esprisi verilebilir. Daha da somutu; sözcüğü, şeriat tehdidi karşısında 1923'ün gerisine düşmeme yaklaşımıdır, aydınlanmacılıktır, laikliktir, modernistliktir. O halde, yeniden düşünmenin adımlarından biri, ilerleme fikri eleştirisinin genişletilmesi, derinleştirilmesi ve olgularla sınanmasıdır.

*****

Wallerstein'ın eleştirdiği ikinci kavram, "development"/kalkınmadır. Felsefi düzlemdeki ilerleme fikrinin ekonomik alandaki yansıması veya *vice versa* olduğu söylenebilir. 1789-1989 boyunca, gelişmiş, azgelişmiş, geri kalmış, kalkınmış, kalkınmamış sıfatlarıyla nitelendirilmekten kaçabilen bir ekonomi kalmamıştır. Her ülke, bu ekonomik "haller"den birini ya yaşıyordu, ya da geçiş sürecindeydi. Ne var ki, "kalkınma", her neyse, bir türlü olmadı.

¹¹ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s. 435

¹² A.g.e.

Bu dönem içerisinde, "az gelişmiş" iken "gelişmiş" hale gelen, "kalkınmış" iken "geri kalmış" duruma düşen –geçici dönemler dışında- tek bir ülke dahi olmamıştır. İki büyük savaş ve getirdiği büyük yıkım bile, sözgelimi Almanya'yı emperyal heveslerinden büsbütün vazgeçeceği bir geri noktaya çekemezken, Türkiye de savaştan uzak kaldığı halde sınıf atlayamamıştır. Geri kalmışların makus talihini, ne IMF yardımları ve yapısal uyum programları, ne "bilimsel-teknolojik devrim" ve "bilgi çağı", ne de "komünizmin çöküşü" değiştirebildi. Egemen ekonomik sistem olarak kapitalizm tüm katılımcılarının uyumlu gelişmesini sağlamadı. Denilebilir ki, ne var bunda? Zaten eşitsiz gelişim kapitalizme içkin bir yasa değil midir?

İlginç olan da tam budur. Kapitalizmin üretici güçlerin gelişiminin önünde engel olduğu bilgisi, kökünü ilerlemecilik fikrinden alan liberal tahribat yüzünden, sosyalistlerin de dünyaya gelişme ve kalkınma gözlükleriyle bakmasının önüne geçememiştir. Birinci savaşta Alman savaş ekonomisinin uygulaması olarak merkezi planlama "kalkınmaya giden tek yol" olarak kutsanabilmiştir. "Kalkınma" kavramı yerli yerine oturtulabilse, aslında kalkınma için merkezi planlama metodunu kullanmak tek başına bir problem sayılmayacaktı. Gelgelelim, merkezi planlama ve sanayileşerek kalkınma, *reel sosyalizmin* ekonomik manifestosu olarak zihinlere kazıldı ve 1917-1991 deneyiminin gidebildiği en "ileri" nokta bu oldu.

Somutlamaya çalışalım: Savaş komünizmini izleyen dönemde Lenin ekonomiyi toparlamak için yana yakıla yabancı yatırım arıyordu, ancak Bolşevik devriminin dünya devrimine yönelen tehdidini doğru değerlendiren emperyalist sermaye ısrarla, en uygun koşullarda dahi Sovyet Rusya'ya yatırımdan kaçınıyordu; en azından, geliştirilen ekonomik ilişkilerin son derece sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Genç Türkiye Cumhuriyeti, dönemdaşı olan genç Sovyet Cumhuriyetiyle son derece paralel bir biçimde serbest pazar ekonomisine yöneliyordu. 1929'da yüzyılın en çarpıcı ekonomik buhranı hemen tüm kapitalist ülkeleri çarptığında, ne Türkiye'ye ne de Sovyetlere yatırım yapacak tek bir bayiği kalmadı. Sovyet hükümeti, 1929 baharında birinci beş yıllık planı onayladı¹³ yani merkezi planlama yoluyla sanayileşerek kalkınma hamlesini başlattı. 1931 ise devletçiliğin hem ilkesel düzeyde CHP programına işlendiği, hem

¹³ Maurice Dobb, **Soviet Economic Development Since 1917**, U.S.A. 1948, International Publishers Co., Inc., s. 234

de somut olarak pratiğe geçtiği dönem oldu. 1931 Mayıs'ında yapılan CHP kurultayında, devletçilik parti programının ana ilkelerinden biri olarak kabul edildi. Türkiye de artık devlet eliyle kalkınacaktı.

*****

Bir işçi devleti ve bir burjuva diktatörlüğü... Hiç mi fark yoktu? Kapitalizmin dünya-tarihsel bir sistem olduğu ve ancak küresel ölçekte yenilgiye uğratılabileceğini gayet iyi bilen Lenin ve Bolşeviklerle, Mustafa Kemal ve İttihat-Terakki zihniyeti elbette farklıydı. Pratikte SSCB savaştı ve yenildi. Yapısal bir çözümleme olarak değeri tartışılır, ancak, açık ki Sovyetler Birliği'nin ve daha çok da SSCB ile bir ve aynı şey olmayan bir dünya sistemi denemesinin; reel sosyalizmin, nefesi yetmedi.

Yetmedi, ama her yenilgi gibi, kötü bir maneviyatı ve sakatlanmış anlayışları sosyalist ideolojinin alanına taşıdı. Merkezi planlama yoluyla kalkınma stratejisinde somutlanan ekonomik akılcılık, siyasal akılcılığı koşulladı. Onca deneye rağmen ve belki de tam da bu yüzden, rasyonalist toplumsal düzen hedefleri, teknik politika anlayışı sol politikada etkili olabilmektedir. Kalkınma ve gelişme kavramlarının politik alandaki bu uzantısı üzerine üç saptamayla konuya açıklık getirebilir.

Birincisi Wallerstein'a ait ve son derece ilginç: Humeyni için, "şeytanı görür görmez tanıdı" diyor. "Bir numaralı şeytan ADB, iki numaralısı ise SSCB'ydi. Humeyni, bunların çıkarlarına hizmet eden oyunun kurallarıyla oynamayacaktı."¹⁴ Hiçbir "akılcı" temele oturmayan, İran İslam devrimi ABD'nin bölgedeki hegemonya hesaplarını alt üst etti. ABD, "İran sorunu"nu halen çözebilmiş değil.

İkincisi, Alman yazarın saptamasıdır. Wolfgang Koydl, Alman Süddeutsche Zeitung Gazetesinin "Türkiye uzmanı" Koydl, 14 Ocak 1998'de Süddeutsche Zeitung'daki yazısında, şöyle diyor: "10 yıl içinde, Türkler'in, komşusu olan 3 güçlü politik sistem battı ve sessiz sedasız yokoldu. Bu sistemler, en az Türkler'in kendi Kemalist modelleri kadar dayanıklı inşa edilmiş görünüyorlardı. İran'da şah monarşisi, Sovyetler Birliği'nin politbüro komünizmi ve Yugoslavya'daki federatif Balkan deneyimi. Rahatsız edici olan, her üç devlet de Türkiye Cumhuriyeti ile paralellikler gösteriyor. Birincisi: Hepsi de dinsel veya etnik çelişmeler yüzün-

¹⁴ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 180

den yıkıldılar. Üstelik Türkiye'de her ikisi de var. Politik İslam ve Güneydoğu'daki Kürtlerin ayaklanması. Lenin'in devleti 73 yaşına basmıştı; Güney Slavlarınkı 74 yaşını idrak etti. Atatürk'ün Cumhuriyeti bu yıl hayli kritik 75. yaşına erdi."¹⁵ Ulusal toplulukların haklarını eşitleme konusunda sarfedilen büyük çabaya ve akılcı federasyon çözümüne rağmen Yugoslavya çözümlüşe direnemedi. Ardından, Balkanlardaki etnik boğazlaşmanın emperyalizme açtığı hareket alanı ortada.

Üçüncü olarak Irak'ın Kuveyt'i işgali vardır; Irak gibi savaş yorgunu mütevazı bir Arap ülkesi için hiç de "akılcı" bir politika gibi gözükmeyen işgal hevesi ve "silahlı zorbalık", başka bir yönden, Arap ulusal birliğinin ipuçlarını taşıması açısından emperyalizme ciddi bir meydan okumaydı. Akılcı sosyalist siyaset ise, son on yılında -1979'da Afganistan'da yaşanan gelişmeler dışında, ki bunun üzerinde ileride duracağız- dünya sistemini tehdit etmedi; ama ne yaptı? Tasfiye oldu.

Reel sosyalizmin iflas dökümünü yapmıyorum. Önerilen "akılsız" politika değildir. Esasen, rasyonalist politikanın karşıtı da bu değildir. Ortaya konulmak istenen, zafere ulaşamayan bir devrimci hamlenin, çok büyük iddialarının altında ezilmesidir. Liberal paradigmayı iflas ettirememenin bedeli ancak liberalizmin sınır boylarında yaşamak, radikal liberal uç beyleri olmak olabilirdi. Kısmen Türkiye solunun gerileme korkusunda kendisini gösteren ilerlemecilik, politik olarak devrimci çelişkileri tespit edememe, üstüne yürüyememe ve doğal olarak da ancak kendisine tahsis edilmiş alanda hareket etme şeklinde yetmezliğe yol açmıştır. Tesadüf mü? Türkiye solunun kökleri "sol burjuvazi irticanın boğazına sarıldı" deyip, Kemalistlere açık destek vermelerine rağmen Şeyh Said isyanını takip eden istibdat döneminde iyice bir tepelendikten sonra Kemalist ideoloğluğa soyunanlardadır.¹⁶

¹⁵ *Aydınlık Dergisi*, S. 610, s. 15

¹⁶ *Orak Çekiç'in (TKP'nin o dönemki işçi-köylü gazetesi-N.S.)* 26 Şubat 1925 tarihli 6.'ncı sayısı, üç önemli konuyu ele almıştır. Bu sayının manşeti Kürt isyanıyla ilgilidir: "İrticanın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; İrticaa karşı mücadelesinde halk hükümetlerdir". İlk sayfadaki "kahrolsun irtica" başlıklı yazı da, aynı sorunu işlemektedir: "Ankara Büyük Meclisi'nde müfrit sol burjuvazinin tımaqları, kafasına kurun-u-vustayı dolamış yobazların gırtlığına yapıştı..." (Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, İstanbul 1991, BDS Yay., s. 195

Wallerstein, ilerlemecilik, gelişme ve akılcılaştırma kavramlarının siyasi alandaki tezahürlerini inceliyor. Sosyalizm, liberalizmin bir varyantı olarak en çok siyasi programında belirginleşiyor: "Kimi zaman biraz farklı bir dille ifade etseler de –Wilsoncu liberalizm ve Marksizm-Leninizm– en azından başlıca altı programda ve dünya görüşünde hemfikirler: (1) Ulusların kendi kaderini tayin ilkesini benimsemekteydiler, (2) tüm devletlerin ekonomik kalkınmasını savunuyorlardı; bununla, tünelin ucundaki refah ve eşitlikle birlikte kentleşme, ticarileşme, proleterleşme ve sanayileşmeyi de kasetmekteydiler, (3) tüm insanlara eşit olarak uygulanan evrensel değerlerin varlığına ilişkin bir inancı dile getirmekteydiler, (4) teknolojik gelişmenin tek rasyonel temeli olarak (özellikle Newtoncu biçimdeki) bilimsel bilginin geçerliliğine olan güvenlerini dile getirmekteydiler, (5) insanın ilerlemesinin hem kaçınılmaz hem de arzu edilir olduğuna ve bu ilerlemenin gerçekleşmesi için güçlü, istikrarlı, merkezi devletlerin varolması gerektiğine inanmaktaydılar, (6) halk yönetimine –demokrasiye– inançlarını beyan ediyorlar, fakat demokrasiyi, aslında akılcı reform uzmanlarının temel siyasi kararları almasına cevaz verilen bir durum olarak tanımlıyorlardı."¹⁷

Ana hatlarıyla ortaya koyulan program 1. Dünya Savaşı ertesinde, sosyalizmin yeni bir tarihsel sistem olma iddiasıyla ortaya çıktığı dönemde olgunlaşıyor. Şaşırtıcı olmasa gerek; yeni devrimci talepleri de ciddiye alıyor, belki de kendini benzeştirerek massetmeye çalışıyor. Programın altı ana maddesi de yüzyıl boyunca hemen tüm ulus-devlet oluşumlarının sağından ya da solundan yaklaşıp benimseydiği düşünce çerçevesini (*framework*) ve siyasi programı oluşturuyor. Programın birinci maddesini, yani ulusların kendi kaderini tayin hakkı formülasyonunu ele alacağım.

Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Her politik görüşten kesimin ilgi alanına giren UKKTH'nin ne anlama geldiği aslında halen anlaşılammıştır. "Tayin Hakkı" ilkesi, Leninci midir, Wilsoncu mudur? Her şeyden önce ilke midir? Eğer ilkeyse dayanağı ahlaki midir ve eğer öyleyse Marksizmle ne ilişkisi vardır? Lenin'in Tayin Hakkı ilkesinde somutlanan, "eşitlik ve özgürlük" bayrağını devralmış sosyalistlerin ulusların bağımsızlığı fikrine sonsuz bağlılıkları iken, Wilsonculuk emperyalist bir gücün fırsatçı

¹⁷ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 54-55

politikasından mı ibarettir? Yani "biz dürüst, onlar yalancı" mı? Milliyetçiliğin ilk zirvesine yani I. Büyük Savaş sürecine daha yakından bakarak konu netleştirilebilir.

Lenin ve Wilson ilkelerinin benzerliğini, reel sosyalizmin liberal ideolojinin alanında kaldığını iddia eden Wallerstein'dan farklı olarak burada öne sürülecek olan şudur: Ulusal bağımsızlık ve kalkınma, sömürgecilik sonrasında dünya sistemine entegrasyon araçları olarak gelişmişlerdir. Batı düşüncesinin etkisi 3. Dünya'nın kıyılarına vurduğunda "ulusal bağımsızlık" ve "kalkınma", sömürgecilğe, ulusal baskıya karşı mücadele deneyimine sahip uluslara –veya ulus adaylarına– tabiri caizse ilaç gibi geldi. Hobsbawm'ın deyişle, "sovyet ekonomik kalkınma reçetesi onlar için hazırlanmış gibiydi".¹⁸ Wallerstein, ulusal bağımsızlık ve kalkınma ikilisinin 20. Yüzyıldaki en popüler politik programlar olduğunu ve her iki kamp tarafından 3. Dünya ülkelerine önerildiğini söylüyor. Dikkate değer nokta şudur: sömürgecilik, klasik anlamıyla bu yüzyılın ilk yarısının sonunda büyük ölçüde iflas etti. Askeri işgal hali, koyu bir istibdat rejimi, ve doğal kaynak ve insan gücünün çıplak sömürüsüne dayanan sömürgecilik yerini çoğunlukla daha rafine biçimlere bıraktı. Artık denizaşırı sömürgelere "koloni" değil "manda" deniyordu.¹⁹ Denizaşırı sömürgeciliğin bu hızlı tasfiyesi ve yeni bağımsızlık ilişkileri biçiminin vakit kaybetmeksizin belirmesinde ekonomik ve siyasi bir mantık olduğu açıktır. Eski sömürgeleri yeni pazarlar haline getirmek. Nihayetinde bitmek bilmeyen yeni pazar arayışı emperyalistleri, askeri olarak ancak kısmen kontrol edebildikleri ve belli ölçülerde de kaynak tüketmelerine sebep olan sömürgecilik tarzından farklı bir tarza yönelmeye teşvik etti. Perifer ülkelerle ilişkiler yeni baştan tanımlandı. Dizginleri ellerinde tutmakla birlikte, 3. Dünya'yı ulusal bağımsızlıklarını kazanıp, ekonomik kalkınma sürecine girmeye teşvik ettiler.

Doğrudur, Leninizmin sömürge uluslara önerisi Wilson'un programının ötesine geçmemektedir. Ancak bu ideolojik bir kopmamışlık hali midir, yoksa somut koşullarda yürütülen somut politikanın ürünü müdür? Şurası kesin ki, Lenin, yapılabilecek olanı yapmıştır. Örneği olmayan, yolunu kendi bulmaya çalışan Sovyet sosyalizmine Doğudan ulusçu ittifaklar aramıştır. Gelişen ulusal hareketlerin anti-emperyalist yönelimleri böyle bir buluşmayı mümkün

¹⁸ Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl, s. 435

¹⁹ A.g.e., s. 47

kıldı. Başta ABD olmak üzere, kapitalist devletlerin, "Tayin Hakkı"nı benimseme gerekçeleri farklıdır.

*****

Modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi İspanya Kraliyet Akademisi sözlüğüne 1874 yılında giriyor.²⁰ Hobsbawm, modern anlamıyla sözcüğün taş çatlasa 18. yüzyıldan daha eskiye dayanamayacağını söylüyor.²¹ Konumuz açısından dikkat çekici olan tespit şudur: "Gerçekten, New English Dictionary gibi başka bir önemli dilbilimsel yapıtta da, 1908'de, sözcüğün eski anlamının esasen etnik birimi anlattığı, oysa son zamanlardaki kullanımında daha çok 'politik birlik ve bağımsızlık nosyonu'na ağırlık verildiği belirtilmekteydi."²²

Modern anlamıyla millet böylece açıklığa kavuşmuş oluyor; millet, devlet ve halk kavramlarıyla eşitlenerek kullanılıyor. "Düşünüldüğü biçimiyle 'millet', kolektif egemenlikleri kendilerinin politik ifadesi olan bir devlette somutlaşan, bir yurttaşlar topluluğuydu."²³ "Millet" in bileşimi ayrı ve detaylı bir tartışmanın konusudur ancak "millet" kavramının ırksal, dilsel, kültürel olmaktan öte –tabii bunları da eksikli/parçalı bir biçimde kapsayarak– politik bir bütünlüğü tanımladığını düşünüyorum. Karl Kautsky, aslında iki dilli, iki temel etnik gruptan oluşan ve şu anda iki parlamentosu bulunan Belçika'yı örnek veriyor: "Batı Avrupa'da bu devletin halkı ulus olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamıyla, örnek olarak, Belçika ulusundan söz ediyoruz. Avrupa'nın doğusuna doğru gittikçe, bir devletin halkı içinde daha fazla sayıda kesimler o devlete bağlı olmak istememekte ve onun için kendi ulusal topluluklarını oluşturmaktadırlar. Onlara da 'uluslar' veya 'ulusal topluluklar' denilmektedir."²⁴ Bu durumda, ulusal oluşun, dil/din/tarih/kültür gibi parametrelerle açıklanması bir tündengelim çabası oluyor. Yani esas olarak bir devlet birliği içinde zamanla evrimleşerek, veya yabancı işgaline karşı mücadele vb. deneyimlerle, "bir biçimde" bir defa "oluşan" ulus, geriye dönük ortak noktalar üzerinden sonradan tarif edilir. Balibar, bu durumu şöyle açıklıyor: "Hiçbir ulusun

²⁰ E. J. Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, İstanbul 1995, Ayrintı Yay., s. 29

²¹ A.g.e., s. 17

²² A.g.e., s. 34

²³ A.g.e., s. 35

²⁴ Horace B. Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, Çev.: Osman Akınhay, İstanbul 1991, Belge Yay., s. 13

doğal olarak etnik temeli yoktur, fakat toplumsal oluşumlar ulusallaştıkça, içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da 'etnikleşir'; yani sanki kendiliğinde bir ilk kimliğe, kültüre, çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluşturmuşçasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hale gelir."²⁵ Bu şekilde bir ulus-devlet projesinin ürünü olan cemaate Balibar "kurgusal etniklik" adını veriyor. Aynı devlet çatısı altında yaşamayı istememe sonucu yeni ulusal oluşumlara yönelen "ulusal toplulukların" hareketlenme dönemlerinde UKKTH talebi ortaya çıkıyor.

İlkenin, –veya bu ilkede karşılığını bulduğu varsayılan milli taleplerin– iki zirve dönemi yaşanıyor. Birinci Dünya Savaşı ertesi ilk dönemidir. Savaşın bitimiyle verili haliyle tarihe karışan üç çokuluslu imparatorluk; Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu, artlarında çok sayıda ulusal topluluk bırakıyor. İkinci zirve, ki etkileri hala sürüyor, Sosyalist Blok'taki çözülme idi. Özellikle de Balkanlar ve Kafkasları etkiledi. Haritaların yeniden çizileceği zamanlarda –ve özellikle de dünya ölçeğinde değişime denk düşen dönemlerde– gelişen bir toplumsal talepten söz ediyoruz: ulusal bağımsızlık talebi.

Wilson vs. Lenin

*"Fikirlerin silah olduğuna inanmış biri olarak Wilson, Almanların Brest-Litovsk görüşmelerinden psikolojik sermaye yapmalarını istemiyordu. Özellikle Lenin'in diplomatik formülasyonları büyük ölçüde büyük ölçüde Batı Liberal düşüncesinden esinlenme olduğu için, Lenin'in de savaş sonrası dünyada, bu fikirler üzerinde tekel oluşturmasını istemiyordu."*²⁶

1914-1918 sürecini anlayabilmek, Tayin Hakkı ilkesini yerli yerine oturtabilmek açısından, bazı kavram çiftleri yararlı olacaktır. İki, Eski Diplomasi/Yeni Diplomasi oluyor. Birinci Dünya Savaşını önceleyen, savaşın ilk iki yılında, 1914-1916 arasında yaşadığı tıkanıklıktan sonra güçlenerek yoluna devam eden ve artan toplumsal hareketlilikten beslenen sol liberalizm Yeni Diplomasiden, savaşın erdemleri-

²⁵ Etienne Balibar, "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji"; Wallerstein ve Balibar, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Çev.: Nazlı Ökten, İstanbul 1995, Metis Yay. içinde, s. 121

²⁶ Arno J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy: 1917-1918*, New York: Random House, 1959, s. 371

ne inanmış muhafazakar kesim ise Eski Diplomasiden yana oldu. Çeşitli fraksiyonları ile sosyal-demokrat, komünist hareketler ve işçi partileri esas olarak Yeni Diplomasinin içindeki gruplardı.

Eski Diplomasiden kastedilen nedir? Dış ilişkilerin hükümetler ve partiler üstü olduğu, yani "iç" çelişkilerin ve bu iç çelişkilerin yansıması olan farklı yerli partilerin farklı tavırlar almasına imkan vermeyen, "konu"nun uzmanları tarafından kapalı devrede tartışılan ve diğer devletlerle genelde gizli anlaşmalar biçiminde yürütülen diploması. Öte yandan Yeni Diploması, Bolşeviklerin 1917 Kasım'ında Çarlık Rusya'sının yürüttüğü görüşmeleri gizli arşivlerden gün ışığına çıkarmasıyla en çarpıcı ifadesini bulan bir diploması anlayıştı.²⁷ Açıkçası, sözkonusu olan genel bir şeffaflık politikasıdır, ancak dönemin ruhuna büyük ölçüde uygundur.

İkinci kavram çifti, Düzen Güçleri ve Değişim Güçleri olarak ortaya konabilir.²⁸ Birinci Savaşın öngününde, savaş katılan bütün büyük ülkelerde sağcılar iktidara geldiler. İngiltere'de liberal Asquith-Grey kabinesinin yerini Lloyd George-Bonar Law koalisyonu alıyor. Fransa'da sosyalist Briand, iktidarı kaybediyor; önce Ribot, sonra milliyetçi Clemenceau iktidarı, benzer bir sağ dönemin temsilcisi oluyor. Ağustos 1914'ten 1917'nin başlarına kadar geçen sürede rüzgar sağın yelkenlerini şişiriyor. Ve tabii bu sağ, Eski Diploması Düzen Güçleri oluyor.

Batı ve Orta Avrupa'da yaşanması muhtemel devrimin önünü kesmek Birinci Dünya Savaşının hedeflerinden sayılabilir mi? Elie Halévy, Alman sağ iktidarının savaş riskini almasında artan sol basınca karşı iç konsolidasyonu sağlama isteğinin etkili olduğunu söylüyor.²⁹ Benzer bir biçimde, Fransa'daki düzen güçlerinin de savaşı içerde otoritenin yeniden tesisi olarak değerlendirmeleri söz konusudur. A. J. P. Taylor da, Avusturya-Macar egemenlerinin savaşı başlatmadıkları taktirde devrim tehdidi altında kalacaklarını düşündüklerini söylüyor.³⁰ Dış düşman tehdidi ile "iç düş-

²⁷ Bolşevikler, yeni takvime göre 22 Kasım 1917'de yani devrimden sadece onbeş gün sonra Çarlık Rusya'sının Müttefik devletlerle yaptığı gizli antlaşmaları tamamen teşhir etti.

²⁸ Diploması yaklaşımındaki ayrıma benzer bir ayrım Düzen/Devrim değil, statükoculukla değişimciliktir. Değişim güçleri arasında liberaller de var.

²⁹ A. Mayer, a.g.e., s. 11

³⁰ Aktaran Mayer, a.g.e., s. 11

man"ı baskılamaya Düzen Güçlerinin oldukça fazla ihtiyacı var gibi gözüküyor.

1916 sonrasında rüzgar farklı bir yöne esmeye başladı, daha doğrusu savaş öncesindeki ana rotasına yeniden döndükçe, sol ve liberal eğilimler yeniden güç kazanmaya başladılar. Yayılımcı politikaların savunucusu sağ kesimlerin savaş ertesindeki politik iflası ile sallantılı, çoğu zaman tutarsız da olsa savaş gerekçelerini sorgulayan kesimin yükselmesi aynı döneme denk düşmektedir. Rakamlar gerçekten çarpıcı: İngiliz İşçi Partisinin oyları yüzde 7'den 22'ye yükseliyor. Fransa'da SFIO 1914 seçimlerindeki 1,350,000 oyunu, 1919'da 1,700,000'e çıkarıyor. Almanya'da SPD'nin savaş öncesinde yüzde 34.8 düzeyinde olan oyu, Ocak 1919 seçimlerinde USPD ile birlikte yüzde 45.4'ü buluyor. Dahası, tüm bu rakamları anlamsızlaştıracak bir gelişme yaşandı: ilk işçi devleti ortaya çıktı: Birinci Savaş'ın çıktısı milliyetçilik oldu dedik. Aslında paradoksal gözükten bir durumdur. Döneme damgasını vuran toplumsal hareketlilik esas olarak toplumsal devrim talebi olan işçi hareketliliği idi. Ancak Bavyera ve Münih'te kısa ömürlü sosyalist cumhuriyet deneyimleri ve 1919'daki Macaristan Cumhuriyeti girişimi bastırıldığında, yavaş ancak kesin bir biçimde ulusal sorun(lar) uluslararası gelişmelerin merkezine oturdu. Hobsbawm bu durumu şu iki gelişmenin ürünü olarak değerlendiriyor: "Bir yanda Orta ve Doğu Avrupa'nın çok millîli imparatorluklarının çöküşü ile öbür yanda Müttefiklerin Bolşevik kartına karşı Wilson kartını oynamasını istenilir hale getiren Rus Devrimi."³¹

Yükselen toplumsal hareketlilik ve gelişen demokratik taleplere karşı hem Lenin, hem de Wilson duyarlılık gösteriyor. Her ikisinin de toplumsal tabanı Yeni Diplomasi ve Değişim Güçlerinde gözüküyor. Her ikisi de –uluslararası alanda– genel anlamıyla özgürlükçü, barışsever, demokrat sağduyuya sesleniyorlar: "Bazen düşünüyorum da, hiçbir halkın başka bir halkla savaşa girmek istemediği doğrudur. Hükümetler birbirleriyle savaşa giriyor."³² Ayrım şu noktada konabilir: Bolşevikler o dönemde emsali olmayan bir girişimi ayakta tutma mücadelesi veriyorlardı. ABD ise, ortaya çıkacak yeni uluslararası yapının oluşumunda öncü rol oynamak, kendi perspektiflerini hakim kılmak yoluyla ve yüzyılın başında yaşadığı iç ve dış atılımı dünya gücü halini alarak

³¹ Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, s. 157

³² Harley Notter, *The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson*, s. 569-569

kurumsallaştırmak istiyordu. Bir yanda Sovyet Rusya'nın varlık-yokluk savaşı, bir yanda ABD'nin dünya gücü olmaya yelken açışı.

ABD, bilindiği üzere, başta savaşta yer almıyor. İlk gerginlik –denebilir– 7 Mayıs'ta Lusitania adlı geminin 128'i ABD'li 1200 kadar yolcusuyla Alman denizaltıları tarafından batırılmasıyla yaşanıyor. ABD nota yolluyor. ABD kamuoyunda Almanya'nın zaferinin Atlantik'te güvenliği tehlikeye sokacağı fikri yaygınlaşmaya başlıyor. Ve böylece ABD'nin desteği açık bir biçimde –Almanya'nın ABD'nin tarafsızlığını bozduğu şeklindeki itirazlarına rağmen– Müttefikler tarafına kayıyor. Başkan Wilson, gene de 1917 Eylül'üne kadar savaş sonu taleplerine ilişkin bir program ortaya koymaktan kaçınıyor. Savaşın henüz sürdüğü bir dönemde, Müttefiklerin savaşın nasıl sonuçlanması gerektiğine dair iç tartışmalara girmesinin ittifakı zedeleyebileceği görüşünde: "Eğer Müttefikler aralarında tartışmaya devam ederlerse, yakında birbirlerinden Almanya'dan ettiklerinden daha fazla nefret edecekler"³³, diyor. Ve ısrarla bir barış programı formüle etmekten kaçınıyor. Diplomatik gelişmeleri takip etmekle yetiniyor. Sürecin 1917 baharında değişmeye başladığını görüyoruz; Eylül 1917'de bir grup uzman toplanıyor; çeşitli güçlerin savaş hedeflerini değerlendirmek ve ABD'nin bunlara nasıl yaklaşması gerektiğini belirlemek üzere. Ve ABD barışının, genel, uçuşkan liberal ilkelerinden öte, elle tutulur somutlukta inşası böylece başlıyor.³⁴

Tam bu aşamada, çok ilginç bir gelişme yaşanıyor. Henüz iktidarı ele geçirmiş, zayıf ve geleceği belirsiz durumuyla barış dayatacak gücü olmayan Bolşevikler ciddi bir provokasyon yapıyorlar. Çar rejiminin gizli anlaşmaları teşhir ediliyor. Bu diplomatik hamlenin tüm dünyaya yönelik mesajları var; bir anda Müttefiklerin yani kazananların üyesi olan bir devlet, savaştan çekilip savaştan her iki tarafın da meşruiyetini dibe vurduracak bir açılım yapıyor. Ve belki de bu, yeni rejimin pratikteki farklılığını gösteren ilk etkili politik tutum oluyor. 3 Ocak 1918'de New York'ta çıkan ve Wilson'a yakın Nation Gazetesi Bolşevikler için şu yorumu

³³ William L. Langer, "Peace and the New World Order", a.g.e., s. 71

³⁴ Bilebildiğim kadarıyla ilk Amerikan barışı, yakın zamanda Filistin'de, Kosova'da karşılaşılan cinsten, 1. Dünya Savaşında yaşanıyor. Herkes, öyle ya da böyle Amerikan barış koşullarını kabulleniyor. ABD ilk kez bu savaşla birlikte hem bir barış kahramanı, ve hem de bir dünya gücü olarak devreye giriyor.

yapıyor: "Bu çılgın adamlar, eğer Lord Landsdowne'un arzu ettiği ve Mr. Asquith'in onayladığı savaş amaçlarının somut bir yeniden ifadesini sağlasalardı, eski-moda diplomasiyi rezil etmiş olacaktı."³⁵

Lenin'in hamlesi, Düzen Güçlerini ve Eski Diplomasiyi geriletecek cinsten. Bu yüzden de, tersten, bu hamle zaferden büyük ödüller isteyen ve Wilson'un liberal formüllerine burun kıvıran Londra ve Paris'in Wilson karşısındaki pazarlık gücünü zayıflatıyor. Önceleri Wilson'un, "Gizli antlaşmalarla ortaya konan savaş hedefleri liberal bir anlayışla revize edilmeli"³⁶ diyerek önerdiği liberal bir barış manifestosu hazırlanması teklifini tersleyen Lloyd George, 5 Ocak 1918'de geri adım atıyor, yumuşatılmış taleplerle ortaya çıkıyor. Wilson ise kendi programında ısrarcı oluyor. Dahası üç gün sonra, ünlü 14 Nokta'yı ABD Kongresine ve dünyaya duyuruyor.

14 Nokta

Genel prensipleri içeren birkaç madde dışında, 14 Noktanın çoğu somut bölgesel problemler üzerinde yoğunlaşıyor. Langer'in değerlendirmesi şöyle: "14 Nokta, Müttefik Hükümetleri tarafından resmi olarak tanınmadıysa da, modern tarihin en etkili propaganda nesnelere biri olduğunu ispatladı. Tüm dünyada liberal unsurlara yeni umut ve özgüven verirken, düşmanı akla yatkın bir çözüme cesaretlendirdi ve böylece Almanya'daki barış için yapılan ajitasyonu güçlendirdi. Hitler'in sonradan şöyle dediği biliniyor: 'Dört sene boyunca düşmanlarımız bizi yenmeye çalıştı ve sonunda Alman halkını aldatmak için Amerikalı bir sahte doktor buldular.'³⁷

Peki, Bolşevikler Wilson'un 14 Noktasını nasıl değerlendirdiler? Wilson'un Kongredeki konuşmasını büyük bir hızla Rusça'ya çevirip, posterler, el ilanları ve broşürler şeklinde çoğalttılar. Sonra, sadece Petrograd'da 100,000 poster asılıyor, Moskova'da 900,000 el ilanı dağıtılıyor, Izvestiya Gazetesinde konuşmanın tümü basılıyor, Odesa, Tiflis, Kiev, Omsk, Yekaterinburg'da dağıtılan el ilanları ve gazeteler aracılığıyla ulaşılan kitle hariç, 3,463,000 kopya yalnızca iki şehirde; Petrograd ve Moskova'da halka ulaştırılıyor. Bu işin bir yönü; Parti merkez yayın organı Pravda'da

³⁵ Mayer, a.g.e., s. 368-369

³⁶ Langer, a.g.e., s. 72

³⁷ A.g.e., s. 73

Wilson programı üzerine yorumlar, "Wilson enternasyonalist maskesi arkasında" başlığında yapılıyor. Böylece tuhaf bir biçimde, proletarya ayaklanmaları dalgasının hem tepe noktasına çıkıp, hem de başaşağı gidiş sürecine girdiği bir dönemde, dünya politika sahnesine gösterişli bir biçimde girmek üzere olan iki büyük güç, ABD ve –sonradan– SSCB'nin yolu Wilson programında kesişiyor.

Savaş sona erdiğinde Fransa ve İngiltere'yi kendine 7 milyar dolar borçlandırmış olan ABD barış programını dayatmakta elini kolunu serbest hissediyor. Finansal olarak Müttefikleri avucunun içine almak ve böylece siyasi otoritesini artırmak Wilson'un savaş sürecinde planladığı bir gelişme oluyor. Çarpıcı olan şu ki, Wilson programı galip devletlerin coşkuyla destekledikleri bir program, kazananların programı olmuyor. Çünkü ülkesi ABD'de politik olarak altının oyulmasına sebep olacak bir şekilde Woodrow Wilson, Almanları fazla sıkıştırmamakta ısrar ediyor: "Eğer Almanları çok aşağılar ve zorlarsak, tüm hükümet biçimlerini yok edebiliriz ve Bolşevizm gelir. Onları pudra haline gelene kadar ezmeliyiz, aksi halde üzerine yeniden kurulacak bir şey kalmaz."³⁸ Bu tavır, hem kendisinin de belirttiği gerekçeden yani Bolşevizm tehlikesinden ötürü anlam taşıyor, hem de kendisi de savaşın içinde yer aldığı halde ABD'nin arabulucu rolü oynamasına imkan sağlıyor. Üstelik Müttefiklerin muhalefetine rağmen, Wilson'un en azından bir dönem için ABD'nin ulvi misyonuyla kusursuz bir uyum yakaladığı söylenebilir. Yakın zamandaki Amerikan barışlarının kökenini burada aramak uygun gözüküyor. ABD tarafsız kalıyor, sonra savaşa katılıyor –en azından "bir biçimde" müdahale ediyor, sonra tekrar tarafsızmışçasına arabuluculuk yapıyor.

Birinci Savaş örneğinde, Wilson'un yükselen itirazları göğüslemesi zor olmuyor; bir, İngiltere ve Fransa ABD'ye karşı borçlu durumdalar; iki, Almanya yenik bir devlet; üç, Bolşevizm tehlikesi söz konusu.³⁹ Gene de iç politikada

³⁸ A.g.e., s. 75-76

³⁹ Hobsbawm, Wilson'un manevrasını özellikle bu son sebebe dayandırıyor, yani Lenin kartını oynuyor, Wilson görüyor: "Aslında, Bolşevikler'in halklara yaptıkları barış çağrısına –ve Müttefikler'in Avrupa'yı kendi aralarında paylaştıkları gizli barış antlaşmalarını yayınlamalarına– Batı'dan gelen ilk tepki, Lenin'in enternasyonal çağrısına karşı ulusalcı kartı oynayan Başkan Wilson'un 14 Nokta programı olmuştur. Küçük ulus-devletlerden oluşan bir mıntıka, kızıl virüse karşı bir tür karantina kuşağı oluşturacaktı." (Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s. 85)

Cumhuriyetçilerin, dış politikada da Almanların silahsızlandırılmaması durumunda tekrar tehdit oluşturacağına haklı olarak inanan başta Fransa olmak üzere Müttefiklerin baskısıyla Wilson, Almanya'ya karşı başta ifade ettiğinden daha sert bir tutum alıyor, ancak kesinlikle, Bolşeviklere direne-meyecek hale gelecek kadar çığnemiyor! Muhafazakarlar tarafından "idealist" olarak değerlendirilen Wilson politikası, anavatanında savaş sonrasında yenilgiye uğruyor. Woodrow Wilson ABD başkanlığına 1921 tarihinde veda ediyor. Kanaatim, Wilson'un, 20. Yüzyıl ABD dış politikası-nın temellerini öngörülü bir biçimde attığı yönündedir. Wilson'un politika yapma tarzını çok gerçekçi bulmayan Langer –bile– şöyle değerlendiriyor: "Amerikan izolasyon günlerinin sona erdiğini gördü ve artık ülkesi, dünyadaki gelişmelerde uygun bir rol oynamalıydı. Avrupa savaşı, onda, [dünyada] Amerikan liderliği vizyonu oluşturdu."⁴⁰

Sonuç Olarak...

Birinci Savaş, dünya haritasının görece sınırlı ancak toplumsal devrim dalgasının yüksekliği açısından önemli bir bölgesinde büyük ölçekli değişikliklere yol açtı. Çarlık Rusyası, Osmanlı enkazı ve Habsburg hanedanlığı yıkıldı. 28 Haziran 1919'da imzalanan Versailles Antlaşmasıyla, Almanya Alsace-Lorraine'i Fransa'ya, Pouzan'ı Polonya'ya bıraktı. Batılı devletlerin kontrolünde silahsızlandırılmayı kabul etti. İtalya ve Polonya iki eski monarşiden toprak alarak genişlerken, Yugoslavya, Sırp ve Sloven Krallığı şeklinde –Karadağ'ın da gönüllü katılımıyla– yeni bir devlet olarak ortaya çıktı. Bohemya, Moravya, ve Slovakya'nın birleşmesiyle Çekoslovakya ortaya çıktı. Bulgaristan toprak kaybederken, Osmanlı devleti ardında Türkiye'yi bırakarak çöktü. İngiltere'nin de sömürgelerinde isyanlar çıktı, özerk bir İrlanda doğdu.

Wilson'un maddeleri arasında yer alan uluslararası problemleri çözmek üzere tasarlanan Milletler Cemiyeti, şimdiki Avrupa Parlamentosu gibi, yaptırım gücü olmadığı için ölü doğdu. Tüm dünyada işçi (Almanya, İtalya, Macaristan) ve öğrenci (Pekin-Çin, Cordoba-Arjantin) ayaklanmalarına ilham veren Bolşevik devriminin rüzgarı, devrimi izleyen 6 yıl içerisinde kademeli olarak sönmüldü. Batı'da anti-komünist devletlerden oluşan bir karantina kuşağının⁴¹

⁴⁰ Langer, a.g.e., s. 95

⁴¹ Kuzeyden güneye Finlandiya, üç yeni Baltık cumhuriyeti (Estonya, Letonya, Litvanya) ve Romanya.

arkasında tecrit edilmeye çalışılan Sovyet Rusya, Kafkaslardaki tecrit operasyonunu Ermeni ve Gürcü devletlerini kendine katarak ve Türkiye ile anlaşarak boşa çıkardı. O halde, Sovyet Rusya'nın Batısında, Almanya aracılığıyla Wilson programı, Doğusunda ise Lenin programı kazandı. Ve geçici bir statüko sağlandı.

Bir, Birinci Savaş'ın toplumsal maliyetinin büyüklüğünün yarattığı kitlesel barış talebi; iki, Almanya'nın kontrol altına alınması zorunluluğu; üç, ABD'nin dünya politik arenasına aktif bir şekilde dahil olmasının koşullarının olgunlaşması; dört, büyük imparatorlukların dağılması, Avrupa'da reorganizasyon ihtiyacı; beş, "sömürgecilik"te yaşanan değişimler; altı, Bolşevik devrimi, savaşın ertesindeki tüm politikaları derinden etkiledi. Wilson ve Lenin'in politikaları, bu koşullara farklı motivasyonlarla verilen iki cevap oluyor; Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı ise iki programın kesişim-noktasını oluşturuyor.

ABD Başkanı Woodrow Wilson (1913-1921), 8 Ocak 1918'de Kongrede –Amerika Birleşik Devletlerindeki en üst yasa organı, Millet Meclisi– yaptığı konuşmada savaş sonrasına ilişkin görüşlerini 14 Nokta'dan oluşan bir programla belirtti. 14 Nokta küresel güvenlik, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, denizlerde serbest hareketin sorunları, ve liberal ticaret konularını içeriyordu.

İlk nokta, barış antlaşmasının açıktan yürütülmesine dairdi. İkinci nokta, denizlerde serbest dolaşım hakkı üzerineydi. Üçüncüsü, barışa uyan tüm milletlerin eşit ticaret haklarını kapsıyordu. Dördüncü nokta silah azaltımına gidilmesini öngörüyordu.

Beşinci ile onüçüncü arasındaki maddeler, ulusların kendi kaderini tayin hakkı üzerineydi. On dört nokta içinde böylece üzerinde en çok detayla durulmuş konu bu oluyordu. Beşinci madde, koloni hükümetlerinin de siyasi alanda seslerini duyurmalarına yönelik bir yeniden düzenleme idi. Altıncı ve yedinci noktalara göre Rusya ve Belçika işgal güçlerince boşaltılacaktı. Fransa, sekizinci maddeye göre Alsace-Lorraine'i geri alarak serbest kalıyordu. Eski Prusya bu bölgeyi 1871 yılında Fransa'dan almıştı; bu "hata"yı Wilson 50 sene sonra düzeltti. İtalya'nın sınırları dokuzuncu maddeye göre belirleniyordu. Onuncu madde, Avusturya-Macaristan devleti ile ilgiliydi. Onbirinci maddeye göre Romanya, Sırbistan ve Montenegro boşaltılıyor, Sırbistan denize açılıyordu. Onikinci madde, Boğazlardan geçiş hakkı saklı tutulmak üzere Türkiye'ye egemenliği altında kalan Osmanlı topraklarına dair garanti veriyordu. Onüçüncü madde, bağımsız bir Polonya devleti öneriyordu.

Son ve en tartışmalı madde ise uluslararası hukuktan sorumlu bir Milletler Cemiyeti kurulması önerisi idi. Uluslararası platformda 14 Nokta tartışıldığında, ondördüncü maddeyi hiçbir zaman onaylamayan ABD oldu.